

Ymateb Cymdeithas yr Iaith Gymraeg i ymgynghoriad Comisiwn Ffiniau a Democratiaeth Cymru - Arolwg 2026: Cynigion Cychwynnol

Mae Cymdeithas yr Iaith yn fudiad sydd wedi ymgyrchu'n ddi-drais dros y Gymraeg a holl gymunedau Cymru, fel rhan o'r chwyldro rhyngwladol dros ryddid a chyfiawnder ers dros 60 mlynedd.

Cefndir

1. Mae'r Gymdeithas yn croesawu'r ffaith fod yr ymgynghoriad hwn yn cael ei gynnal fel cam allweddol at wireddu'r diwygiadau i'r Senedd a gytunwyd drwy uwch-fwyafrif gan Aelodau'r Senedd yn gynharach eleni, yn sgil pasio Deddf Senedd Cymru (Aelodau ac Etholiadau) 2024. Bydd y newidiadau, o fanteisio i'r eithaf ar y cyfleoedd y maent yn eu cynnig, yn cryfhau gallu'r Senedd i weithredu yn gadarnhaol ar ran pobl Cymru, gyda pholisi a deddfwriaeth o ran y Gymraeg a buddiannau cymunedau Cymru yn ganolog i'r gwaith hwnnw. Byddant hefyd yn cyflwyno system etholiadol sy'n decach ac yn fwy cyfrannol, dan ddileu'n llwyr y drefn Cyntaf i'r Felin yn etholiadau'r Senedd, sy'n gyfraniad at y chwyldro rhyngwladol dros hawliau a rhyddid, a rhyddid i Gymru yn benodol fel gwlad annibynnol, ddemocrataidd sy'n chwarae ei rhan ar y llwyfan rhyngwladol.
2. Er bod Llywodraethau olynol Cymru ac Aelodau'r Senedd yn gyffredinol ers 1999 wedi methu â gwneud digon i adfer y Gymraeg yn brif iaith Cymru ac i sicrhau ei bod yn wirioneddol berthyn i bawb, yn enwedig ym maes addysg a'i thranc yn ei chadarnleoedd traddodiadol, does dim dwywaith fod cynnydd wedi bod o ran statws y Gymraeg a'r ymdeimlad o falchder tuag at yr iaith sydd wedi datblygu yn ystod chwarter canrif cyntaf datganoli. Yn yr ysbryd hwnnw felly y gwelwn benderfyniad yr Aelodau etholedig - o safbwynt y drefn o enwi etholaethau arfaethedig - yn achos y ffiniau i'w defnyddio un-tro yn unig yn etholiad 2026, ac mewn etholiadau dilynol wedi 2030, i sefydlu rhagdybiaeth clir o blaid pennu un enw ar bob etholaeth. Yn erbyn cefnlen fframwaith polisi a deddfwriaeth lle mae:
  - y Gymraeg yn iaith a chanddi statws swyddogol yn unol â Mesur y Gymraeg (Cymru) 2011
  - 'Cymru o ddiwylliant bywiog lle mae'r Gymraeg yn ffynnu' yn un o'r 7 nod llesiant yn unol â'r ddeddfwriaeth datblygu cynaliadwy Deddf Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015
  - targed â chefnogaeth drawsbleidiol i gael Miliwn o siaradwyr Cymraeg erbyn 2050 ac i ddyblu'r defnydd dyddiol ohoni, a
  - lle mae'r Gymraeg, yn ôl ein llywodraeth genedlaethol, yn 'perthyn i bawb'

yna mae'n bur amlwg mai un enw Cymraeg a fwriedir ac a ddymunir gan y Senedd wrth graffu ar a chymeradwyo'r ddeddf. Nodwn fod y Bil wedi'i *gryfhau* yn ystod cyfnod craffu'r Bil, fel ag yr oedd, o'i gymharu â'r Bil fel y'i cyflwynwyd, a hynny er mwyn pwyso'r fantol o blaid y Gymraeg. Yn wir, nid oes ond angen edrych yn y Memorandwm

Esboniadol y ddeddfwriaeth, fel y'i diwygiwyd ar ôl Cyfnod 2, sy'n cynnwys Asesiad o'r Effaith ar y Gymraeg, i gadarnhau'r bwriad.

*“310. Yn dilyn gwelliannau a wnaed yng Nghyfnod 2, mae'r Bil yn darparu bod rhaid i bob etholaeth gael enw unigol at ddibenion adnabod yr etholaeth mewn cyfathrebiad drwy'r Gymraeg a'r Saesneg, oni bai bod y Comisiwn yn ystyried y byddai hyn yn annerbyniol, ac os felly caniateir iddo gynnig enwau gwahanol i'w defnyddio wrth gyfathrebu drwy'r Gymraeg a'r Saesneg. Mae hyn yn golygu bod rhagdybiaeth y bydd y Comisiwn yn ceisio rhoi un enw i etholaeth yn y Senedd. **Bwriad hyn yw hwyluso a hyrwyddo'r defnydd o'r Gymraeg a bwrw ymlaen â pholisïau a dyheadau datganedig Llywodraeth Cymru o ran polisi iaith.**” (ein pwyslais ni)*

*712. Yn dilyn gwelliannau i'r Bil yng Nghyfnod 2, mae'r rhagdybiaeth bellach wedi newid fel y bydd y Comisiwn yn ceisio rhoi un enw i etholaeth yn y Senedd, ac ni fydd ond yn cynnig enwau gwahanol ar gyfer cyfathrebu drwy gyfrwng y Gymraeg a'r Saesneg pe bai'r Comisiwn yn ystyried bod un enw yn annerbyniol. **Effaith hyn yn ymarferol yw bod rhaid i'r enwau unigol a gynigir ar gyfer etholaethau fod yn dderbyniol i'w defnyddio yn y Gymraeg.** (eto, ein pwyslais ni) Mewn sefyllfa lle byddai enwau gwahanol yn cael eu cynnig yn y Gymraeg a'r Saesneg, mae'r gofyniad i gynnwys y ddau enw yn y fersiynau Cymraeg a Saesneg o adroddiadau yn parhau.*

Ategir a thanlinellir hyn gan gyfraniadau'r Aelodau Etholedig yng Nghofnod y Trafodion wrth graffu a chytuno'r ddeddfwriaeth a'r gwelliannau wnaed iddi.

3. I gyd-fynd gyda'r datblygiadau y cyfeiriwn atynt uchod, croesawn y ffaith fod swyddogaeth statudol newydd wedi'i rhoi i Gomisiynydd y Gymraeg - sef rheidrwydd i'r Comisiwn rag-ymgynghori gyda'r Comisiynydd ar orgraff enwau arfaethedig ar wahanol gymalau yn y broses adolygu ac i roi sylw i'w sylwadau, ac i wneud y Comisiynydd yn ymgynghorai statudol yn y cyfnodau o ymgynghori cyhoeddus fel bod cyfle ganddi i roi barn arbenigol ar sylwedd y dewis o enwau yn ogystal â'u horgraff, yn unol â'i swyddogaeth gyffredinol o hybu a hwyluso'r Gymraeg ac i fod yn bencampwr annibynnol dros yr iaith. Ystyriwn fod dyrchafu'r Comisiynydd a ffurfioli yn statudol ei rôl yn y cyswllt yma yn gydnabyddiaeth briodol ac amserol o'i rôl fel awdurdod ar argymell ffurfiau safonol enwau lleoedd, gan greu disgwyliad y bydd barn y Comisiynydd yn cario pwysau ychwanegol ac o'r newydd na ddylid ei anwybyddu fel sydd wedi digwydd yn y gorffennol mewn adolygiadau ffiniau lleol a chymunedol. Croesawn hefyd fod ymdrechion i osgoi blerwch a dryswch sydd wedi codi o waith rhagflaenydd y Comisiwn, drwy greu dyletswydd bod angen trin y Gymraeg yn briodol yn fersiynau Cymraeg a Saesneg dogfennau ac adroddiadau'r Comisiwn yn dilyn ymgynghori, yn arbennig yn y cyswllt hwn gan y daw'r cynigion terfynol i rym heb bleidlais yn y Senedd.
4. Mae i'w groesawu hefyd bod gennym am y tro cyntaf gorff statudol yng Nghymru, sy'n cael ei oruchwylio gan y Senedd ac sy'n gyfrifol am adolygu ffiniau etholaethau'r Senedd. Felly hefyd y ffaith fod y Gymraeg yn ystyriaeth faterol wrth lunio'r ffiniau hynny,

gyda'r Gymraeg yn gwllwm lleol perthnasol hefyd yn sgil gwelliannau pellach wnaed i'r Bil ar y pryd. Gyda swyddogaethau newydd felly, daw cyfrifoldeb i weithredu yn wahanol ac yn well, yn enwedig os yw'r corff am ennyn a chynnal parch a chefnogaeth pobl Cymru a'u cynrychiolwyr etholedig sydd wedi ymddiried yn y corff yma i wneud y gwaith ar ein rhan fel dinasyddion. Hyd y gwelwn, mae'r Comisiwn wedi derbyn golau gwyrdd a chyfarwyddyd clir gan yr Aelodau Etholedig sy'n pennu'r fframwaith y mae'n rhaid i'r Comisiwn ei ddilyn wrth gynnal adolygiadau o ran triniaeth y Gymraeg - nodwn fod y Comisiwn yn gwneud llawer yn y ddogfen i bwysleisio'r ffaith mai gweithredu ar gyfarwyddiadau'r Senedd a wna. Ystyriwn fod yr un peth yn wir o ran y drefn enwi a'r Gymraeg felly ac na ddylai'r Comisiwn wyro oddi wrth yr hyn ofynnwyd iddo'i wneud. Amlygwn ein anghrediniaeth ynghylch y ffaith nad yw'r egwyddorion a'r cyfarwyddyd clir yn y ddeddf, ynghyd â phwyslais y fframwaith polisi a deddfwriaeth ehangach o ran y Gymraeg, wedi eu cymhwyso i'r cynigion cychwynnol hyn yn briodol, yn adran 2 yr ymateb.

Y cynigion

5. Rydym yn cyfyngu ein sylwadau i'r materion yn ymwneud â'r Gymraeg ac enwi etholaethau, yn hytrach na chwestiynau ehangach yn ymwneud â'r dewis o etholaethau i'w pario.
6. Rydym yn gresynu nad yw'r Comisiwn hyd yma wedi cyrraedd y disgwyliadau sydd arno o ran y Gymraeg wrth fynd ati i gynnal gwaith allweddol ynghylch dyfodol ein democratiaeth. Ystyriwn ei fod yn fater difrifol tu hwnt yr ymddengys fod y Comisiwn yn rhwystro ewyllys Aelodau Etholedig y Senedd gyda'r dull o enwi etholaethau, sy'n groes i lythyren ac ysbryd y ddeddf. Mae'n anodd gennym ddeall ar ba sail mae'r Comisiwn wedi penderfynu ei bod yn annerbyniol yn y mwyafrif o achosion i gynnig enw uniaith Gymraeg, hyd yn oed pan fo hynny'n mynd yn groes i gynseiliau sydd eisoes wedi eu sefydlu gyda ffiniau etholaethau San Steffan y mae'r ymarfer hwn yn eu paru. Ystyrir Sir Gaerfyrddin / Carmarthenshire er enghraifft, er mwyn paru etholaethau Caerfyrddin a Llanelli. Mae'r enw uniaith "Caerfyrddin" eisoes wedi'i dderbyn ar lefel San Steffan ar gyfer y sedd honno. Mewn achosion eraill, serch hynny, megis Clwyd, lle cynigir un enw Cymraeg i'w ddefnyddio yn y ddwy iaith, ymddengys fod y Comisiwn o'r farn ei bod yn dderbyniol defnyddio un enw uniaith fel y mae'r Ddeddf yn ei ragweld yn y mwyafrif llethol o achosion. Canlyniad hyn yw trin ardaloedd yn wahanol i'w gilydd, anwybyddu'r ffaith fod y Gymraeg yn perthyn i bawb yng Nghymru, a chreu anghysondeb a chanlyniadau sy'n groes i fwriad y ddeddfwriaeth. Rydym wedi gohebu atoch ar wahân i godi cwyn o dan eich gweithdrefn gwynion ar y materion ehangach yma ynghylch diffyg rhesymeg ymddangosiadol gweithdrefn a dull enwi'r Comisiwn, gan eich gwahodd i osod allan ar ba sail, a pha egwyddorion yr ydych wedi'u mabwysiadu, i lywio'r broses sydd wedi arwain at y Cynigion hyn.
7. Mae'n resyn o beth hefyd fod y Comisiwn, er gwaetha'r sail statudol newydd i rôl ddyrchafedig y Comisiynydd iaith yn y broses, fel petai wedi anwybyddu ei argymhellion

ar orgraff enwau megis 'Alun' yn Gymraeg ac 'Alyn' yn Saesneg. Eto, mae angen esboniad manwl am sut y gwnaeth y Comisiwn 'roi sylw' i argymhellid y Comisiynydd ac yna dod i benderfyniad sy'n groes i hynny - ar ba sail ac yn defnyddio pa arbenigedd ac egwyddorion o'i eiddo ei hun y gwnaeth hyn? Eto, disgwyliwn ymateb llawn i hynny mewn ymateb i'r ohebiaeth ar wahân yr ydym wedi ei hanfon atoch i godi cwyn ffurfiol am y mater o dan eich gweithdrefn gwynion. Ein nod wrth ohebu yw sefydlu priodoldeb y weithdrefn a'r dull o enwi yn gyffredinol ar gyfer yr adolygiad 2026 hwn a sefydlu pa newidiadau sydd eu hangen iddynt cyn cymalau nesaf y broses er mwyn sicrhau y gall y camau nesaf gael eu cynnal yn unol â'r ddeddf a'r fframwaith polisi a deddfwriaeth ehangach ar gyfer y Gymraeg. Fodd bynnag, ein nod yn yr ymateb hwn yw dylanwadu ar sylwedd yr enwau fel yr awn ymlaen i'w wneud yn adran 3 yr ymateb.

8. O'r 16 etholaeth newydd a gynigir, dim ond dau sydd ag enw uniaith Gymraeg iddyn nhw, mae 14 arall yn ddwyieithog - sy'n hollol ddiangen mewn sawl achos lle mai sillafiad yw'r unig wahaniaeth rhwng y Gymraeg a'r Saesneg.
9. Ymhellach, mae'r Comisiwn wedi anwybyddu argymhellion statudol Comisiynydd y Gymraeg mewn dau achos, heb roi unrhyw esboniad dros hynny. Yn y ddau achos mae sylwadau Comisiynydd y Gymraeg yn hollol rhesymol. Rhaid gofyn pa ddiben sydd bod Comisiynydd y Gymraeg ym ymgynghorai os nad yw'r Comisiwn yn gweithredu ar sylwadau.
10. Mae Comisiynydd y Gymraeg yn awgrymu defnyddio un sillafiad o Alun yn enw Saesneg etholaeth Alun, Glannau Dyfrdwy a Wrecsam; ac yn awgrymu defnyddio Pen-y-bont ar Ogwr yn enw Cymraeg etholaeth Bro Morgannwg a Phen-y-bont.
Yn y ddwy achos dywed cynigion y Comisiwn bod Comisiynydd y Gymraeg yn cytuno â'r orgraff. Dydy hynny ddim yn gywir mewn gwirionedd, gan fod awgrymiadau i'w newid.

Argymhellion posib fel ffordd ymlaen

11. Er mwyn dangos pa mor bosib yw cael enwau uniaith, Cymraeg, byrrach, sy'n hygyrch i bawb, ac yn wir yn fwy addas na threfn wedi'i mabwysiadu yn slafaid o San Steffan i enwi ein cymunedau sy'n pentyrru enwau dieithr yn rhy aml, rydym wedi cynnig enwau amgen posib sy'n cyfarch y nod hwnnw, yn ddibynnol wrth gwrs ar ai'r etholaethau hyn fydd yn cael eu mabwysiadu fel y maent wrth i'r broses fynd ymlaen neu a fydd newidiadau. Derbyniwn hefyd mai mater o chwaeth yw enwi a bod sawl opsiwn ar gael - o enwau syml ynghylch daearyddiaeth ardal i enwau mwy hanesyddol a'r cyfleoedd sydd i'w hadfer. Yr egwyddor canolog o gael enw uniaith, yn Gymraeg, sydd wedi gyrru ein hawgrymiadau, gydag ymgais i gadw pethau mor syml ag sy'n bosib. Yn amlwg, bydd angen i chi addasu'r union enwau wrth i'r broses fynd yn ei blaen os bydd newid i'r parau a gynigir. Serch hynny, credwn ei fod yn cynnig fframwaith o'r newydd sy'n fwy priodol, yn gyfryw ag amcanion y Ddeddf a dymuniadau cynrychiolwyr etholedig pobl Cymru. Gwneir hynny mewn ymgais i ganfod ffordd adeiladol ymlaen.

12. Nodir yn y tabl isod ein cynigion ni mewn un rhes, ac enw cyfatebol cynigion y Comisiwn yn y rhes arall.

Cynigion Cymdeithas yr Iaith	Cynigion Y Comisiwn Ffiniau a Democratiaeth
Conwy Môn	Bangor Aberconwy Ynys Môn
Clwyd	Clwyd
Fflint Wrecsam	Alun, Glannau Dyfrdwy a Wrecsam
Eryri Maldwyn	Dwyfor Meirionnydd, Maldwyn a Glyndŵr
Penfro Ceredigion	Ceredigion a Sir Benfro
Sir Gâr	Sir Gaerfyrddin
Gŵyr Tawe	Gorllewin Abertawe a Gŵyr
Nedd Powys	Aberhonddu, Maesyfed, Castell-nedd a Dwyrain Abertawe
Afan Rhondda	Aberafan Maesteg, Rhondda ac Ogwr
Taf Cynon	Merthyr Tudful, Aberdâr a Phontypridd
Ebwy Rhymni	Blaenau Gwent, Rhymni a Chaerffili
Gwent	Sir Fynwy a Thorfaen
Casnewydd	Casnewydd ac Islwyn
Caerdydd Taf	Dwyrain a Gogledd Caerdydd
Caerdydd Elái	Gorllewin Caerdydd, De a Phenarth
Ogwr Morgannwg	Bro Morgannwg a Phen-y-bont

13. Dywed y Comisiwn mae ei bolisi yw rhestru enwau etholaethau seneddol y DU yn nhrefn yr wyddor gan ddilyn trefn yr enwau Cymraeg wrth greu enw newydd ar etholaethau'r Senedd. Yn yr achosion hynny yn ein cynigion sydd yn enwi mwy nag un etholaeth bresennol, nid ydym yn gwrthwynebu newid eu trefn.